

upute o pravilnom načinu čitanja popisa s obzirom na redosljed oznaka, imena itd. Prije samoga popisa, priloženi su još „Kratice“ (74-78) i „Redosljed brojeva“ (79-86), odnosno poglavlja u kojima se objašnjava značenje kratica i navode datumi izlaska svih 709 svećića iz kojih su izvučeni podaci za ovu knjigu. Slijede poglavlja „Popis“ (87-354) i „Kazalo imena“ (355-426), gdje se najprije kronološki navode upisi o ubijenim, ranjenim ili nestalim Istranima prema svescima Ministarstva rata, dok su poslije imena raspoređena abecednim redom. Prije kraja rada, u poglavlju „Brojčani pregled“ (427-446), Dean Krmac daje vrlo detaljan uvid u statističke podatke vezane za prisutnost istarskih vojnika u ratnim operacijama, od postotka njihova pojavljivanja u svescima Ministarstva rata do kotarske pripadnosti, vrste čina ili položaja. Knjigu zatvara „Pogovor“ (447-454) Darka Dukovskog, u kojem se posebno ističe osjetljivost povjesničarskoga rada pri istraživanju broja žrtava ratnih sukoba zbog, u pravilu, nepotpunih i raštrkanih izvora, što se odnosi, dakako, i na razdoblje Prvoga svjetskog rata. Dukovski na koncu zaključuje kako – iako se ne radi o konačnom popisu svih žrtava rata – knjiga *Verlustliste / Popis gubitaka / Seznamek izgub / Lista delle perdite (1914-1919)* predstavlja vrijedan prilog poznavanju vojne i društvene povijesti istarskoga stanovništva.

Diego Han

Posljednji car u Istri / L'ultimo imperatore in Istria. Gračišće, 6. travanj 1918. / Gallignana, 6 aprile 1918, urednik / a cura di Danijela Doblanović Šuran, Koper Capodistria: Histria Editiones, 2018., 74 str.

Izdavačka kuća Histria Editiones objavila je 2018. katalog izložbe *Posljednji car u Istri / L'ultimo imperatore in Istria. Gračišće, 6. travanj 1918. / Gallignana, 6 aprile 1918* pod uredništvom Danijele Doblanović Šuran. Riječ je o fotografijama posjeta Istri posljednjega austrijskog cara Karla I. Habsburškog 5. i 6. travnja 1918. godine. Humanističko društvo Histria u suradnji s Općinom Gračišće priredilo je izložbu u prostoru Katinine kuće u Gračišću 6. travnja 2018., točno na stotu obljetnicu posjeta austrijskoga cara Istri. Autori izložbe bili su Dean Krmac, Brigitta Mader i Danijela Doblanović Šuran.

Zanimljivo je osvrnuti se na to kako je do izložbe došlo, odnosno kako je otkrivena njezina građa. Naime, kad je 2014. koparsko Humanističko društvo Histria pripremalo izložbu u povodu stote obljetnice početka Prvoga svjetskog rata, u Nacionalnoj knjižnici u Beču pronađene su dvije dotad nepoznate fotografije s careva putovanja u Istru 1918., a kasnijim istraživanjima otkrivena je cijela zbirka fotografija. Ukupno je otkriveno tridesetak fotografija, ali čak trećina, odnosno 11 fotografija snimljeno je u Gračišću pa je stoga odlučeno da se upravo u Gračišću i organizira izložba.

Katalog je pisan hrvatskim i talijanskim jezikom. Započinje „Predgovorom“ (7) u kojemu Dean Krmac jasno naglašava svrhu izložbe i kataloga, odnosno kako je Humanističko društvo Histria, koje je posvetilo stogodišnjici rata razna predavanja, skupove i znanstvene publikacije, željelo objaviti te fotografije s ciljem „da se one vrate nasljednicima onih generacija koje su pretrpile ratni gnjev“. Te su fotografije jasno svjedočanstvo velike bijede i patnje koje je vjor Velikoga rata nanio istarskom puku.

U „Uvodu“ (9) doznajemo kako je došlo do otkrića tih fotografija. Gračišće je odabrano za izložbu ne samo zato što je trećina fotografija snimljena u tom gradiću već i zato jer su upravo te snimke najdirljivije i najmoćnije prikazuju surovost preživljavanja u tim ratnim vremenima. Stoga je pažnja najvećim dijelom posvećena Gračišću, napravljene su demografske analize i korišteni drugi povijesni izvori kako bi se dobila jasnija slika o tom gradiću središnje Istre u Prvom svjetskom ratu.

Slijedi poglavlje „Posljednji car“ (10-11), koje donosi portret i životopis posljednjega austrijskog cara Karla I. Habsburškog. Karlo Franjo Josip posvetio se vojnoj karijeri i sudjelovao je na istočnom i talijanskom bojištu u prvim godinama rata. Postat će prijestolonasljednikom nakon sarajevskoga atentata na Franju Ferdinanda. Smrću dugovječnoga cara Franje Josipa, njegov pranećak Karlo dolazi na prijestolje 21. studenoga 1916. godine. Karlo I. ostao je zapamćen kao veliki pacifist. Zalagao se za izlazak Austro-Ugarske iz rata, ali će tijekom događaja ispisati drugačiju povijest. Nakon rata velika Austro-Ugarska Monarhija će se raspasti, a Karlo I. bit će službeno svrgnut s prijestolja 3. travnja 1919. godine. Umro je 1922. od upale pluća u izgnanstvu na portugalskom otoku Madeiri. Papa Ivan Pavao II. ga je 2004. proglasio blaženim, rekavši neka car „svima bude uzor, osobito današnjim nositeljima političke odgovornosti u Europi!“

Poglavlje „Karlo I. u Istri“ (12-13) obogaćeno je fotografijama: posjet cara bitnici Monte Kope kraj Pule, car sa službenicima ispred dvorskoga vlaka u Puli, carev posjet Viribusu Unitisu u pulskoj luci te prikaz cara kako dijeli užinu seljacima u Vranićima 1917. godine. Karlo I. je više puta posjetio Istru. Prvi put je to bilo u veljači 1917. došavši na posljednji ispraćaj admirala Antona Hausa u Puli. Iste je godine u lipnju car posjetio pomorsku bazu, a u listopadu Arsenal u Puli, ali i brojne gradove na zapadnoj istarskoj obali.

Posebno poglavlje „Posjet 1918.“ (14-23) donosi detaljan plan careva posjeta Istri te godine. Karlo I. stigao je dvorskim vlakom iz Sežane u Pazin. U pratnji premijera, načelnika Vrhovnoga stožera i tršćanskoga namjesnika susreo se s kotarskim kapetanom i gradonačelnikom Šimom Kureličem. Nakon Pazina, posjetio je Motovun, Buje, Piran, Umag, Novigrad, Poreč, Badernu, Sveti Lovreč, Barat, Kanfanar, Rovinjsko Selo i Rovinj. Sljedećega dana obilazi Gračišće, Pićan, Labin, Plomin, Mošćenice, Dragu, Lovran, Opatiju, Volosko i Matulje. Preko Sv. Petra (Pivke) i Maribora car će otputovati u jutarnjim satima natrag prema Beču. Iako posjet cara nije bio najavljen, mještani su ga dočekali natpisima *Živio naš car* i *Dio salvi il nostro imperatore*. Car je obećao iscrpljenom stanovništvu da će učiniti sve što je u njegovoj moći da bi im pomogao, a već nekoliko dana nakon njegova odlaska odobreno je sedam milijuna kruna pomoći za Primorje. Poglavlje je obogaćeno zemljovidom Istre na kojemu su označene etape careva putovanja, brojnim fotografijama cara, povijesnim dokumentima (zahvale gradonačelnika, priopćenja za medije, zahvale cara, pisma zahvale istarskih učenika). Na kraju poglavlja navedeni su najvažniji carevi pratitelji: premijer Ernst Seidler von Feuchtenegg, načelnik Vrhovnoga stožera i carev savjetnik za ratna pitanja Arthur Arz von Straussenburg te posljednji namjesnik Austrijskoga primorja Alfred von Fries-Skene.

Slijedi poglavlje „Gračišće u ratno doba“ (24-29), koje je posvećeno tom malom mjestu središnje Istre. Izrađene su demografske analize koje zorno prikazuju kakva je bila surovost Velikoga rata. U mjestu su ostali samo žene, djeca i starci, dok su muškarci od 18 do 50 godina bili unovačeni u vojsku. Bit će poslani na razna bojišta, od Južnoga Tirola do Galicije i od Srbije do Soče, devedesetak njih će poginuti, a više od stotine bit će ranjeno i/ili zarobljeno. U tom četverogodišnjem ratnom razdoblju (1914. – 1918.) demografski je rast stao: u župi je rođeno samo 211, a umrlo je 213 žitelja. Poglavlje donosi tablični prikaz broja stanovnika Gračišća i okolnih zaselaka 1910. te

popis vojnika s područja Gračišća poginulih u Prvom svjetskom ratu. Takve studije dosad nisu izrađene za Gračišće pa taj popis omogućuje mještanima da pronađu podatke o svojim precima koji se nikad nisu vratili domovima.

Poglavlje „6. travnja 1918.“ (30-35) donosi detaljan pregled careva posjeta Gračišću. Karlo I. stigao je ujutro iz Pazina, njegov se automobil zaustavio pred zapadnim gradskim vratima, a uz zvonjavu crkvenih zvona dočekali su ga mještani. Posebno je dirljiva fotografija koja prikazuje narod kako kleči te tako pozdravlja vladara u prolazu. Car je razgledavao mjesto u pratnji naroda, a djeca su ga darivala cvijećem. Fotografije su trajno zamrznule trenutke kada je mali grad posjetio vrhovni državni poglavar. Izmučeni narod ga je pratio u stopu, a on je slušao njihove lamentacije, potrebe i želje. Slijedi tablični popis stanovnika Gračišća po kućnom broju 6. travnja 1918., odnosno na dan careva posjeta, popraćen kartom mjesta iz Franciskanskoga katastra iz 19. stoljeća.

Poglavlje „Fotografije i odjeci“ (36-40) donosi saznanja o čovjeku koji je zaslužan za te vrijedne fotografije. Riječ je o autoru snimaka, Karlovu osobnom fotografu Heinrichu Schuhmannu. On će pratiti cara sve do njegove smrti u izgnanstvu. Schuhmann je vješto fotografirao svakodnevnu nemilosrdnu zbilju čovjeka u jednoj pokrajini velikoga Carstva. Istrošeni narod koji klečeći dočekuje cara, očajni vapaji žena za povratak svojih muževa i sinova s dalekih bojišta, mršavi starci i uplašena djeca začuđena pogleda bili su prizori koje je onodobni tisak obilno prenosio. Vijest o carevu putovanju u Istru objavljena je u svim najvažnijim austro-ugarskim dnevnim novinama. Tako će malo Gračišće i drugi istarski krajevi dospjeti na naslovnice i prikazati bijedu ratne zbilje diljem Monarhije, a i šire. Na kraju poglavlja nalaze se preslice iz dnevnih novina s navedenim fotografijama i ilustracijama.

Na kraju se nalazi „Katalog fotografija“ (41-72) koji kroz 30 fotografija prikazuje carev posjet Motovunu, Bujama, Piranu, Poreču, Gračišću, Svetoj Nedelji, Labinu i Voloskom. Nanizane fotografije prikazuju formalne susrete cara s predstavnicima vlasti, gradonačelnicima i biskupima, ali većina ih prikazuje cara među „malim ljudima“, istarskim pukom koji dočekuje vladara i prati ga u stopu. Fotografije predočavaju surovu zbilju u Istri u jeku rata koji još uvijek nakon četiri godine izivljavanja nema namjeru stati. Zamrznuti prizori žena, djece i staraca koji se nalaze kod kuće, dok su muškarci na raznim bojištima, njihova ispaćena lica koja ponizno gledaju cara, kleče kad on prolazi, starice u istrošenoj odjeći koje mu ljube ruke, starci

koji skidaju šešir, uplašena djeca koja ga daruju cvijećem, plač starijih mještana i lamentacije caru da vrati njihove najmilije svojim domovima, da im materijalno pomogne u toj bijedi te u konačnici da okonča rat, rat koji nije njihov. Zahvaljujući ovoj publikaciji objavljene studije i fotografije postale su trajno svjedočanstvo ratnih strahota i svakodnevnoga života istarskoga stanovništva u Prvom svjetskom ratu koje su sada lako dostupne svim zainteresiranim čitateljima i proučavateljima istarske prošlosti.

Monika Zuprić

Stipan Trogrlić, *Katolička crkva u Istri između otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918. – 1943.*, Posebna izdanja, sv. 50, Pazin: Državni arhiv u Pazinu / Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2019., 312 str.

Posljednja knjiga povjesničara Stipana Trogrlića *Katolička crkva u Istri između otpora i potpore talijanskoj vlasti u Istri 1918. – 1943.* najnoviji je rezultat autorova sustavna proučavanja crkvene povijesti Istre druge polovice XIX. i prve polovice XX. stoljeća. Obradom razdoblja za kojega je Istra bila pod upravom Kraljevine Italije, Trogrlić je kronološki uglavnom upotpunio povijest odnosa između sakralnoga i profanoga od 1880. (S. T., *Katolička crkva u Istri: nacionalno-političke i idejne podjele [1880. – 1914.]*, Pula 2006.) do 1971. (S. T., *Represija jugoslavenskog komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Istri 1945.–1971.*, Pula 2014.).

Nakon „Predgovora“ (9-10) i „Uvoda“ (11-14), knjigu otvara općepovijesno poglavlje uvodnoga karaktera, „Katolička crkva pred izazovima međuratnog vremena 1918. – 1939.“ (15-31). U njemu Trogrlić objašnjava odnose Crkve i talijanske države u vrijeme pontifikata Benedikta XV. i Pija XI., s posebnim osvrtom na odnose Crkve i fašističkoga režima. Koristeći se postojećom literaturom, autor primjećuje nestalnu, valovitu „lentu vremena“ između dva svjetska rata: od neprijateljstva ranoga fašističkog pokreta prema klerikalizmu, preko smiraja odnosa od 1923. – nakon uspona fašizma – do konkordata između Crkve i države 1929. „Lateranskim ugovorima“ i postignutoga *modus vivendi*. Bliskost Crkve i fašističkoga režima najevidentnija je oko 1936., u vrijeme podrške Italije protu-komunističkim snagama generala Franca u Španjolskoj. No, odnosi su se pogoršali već 1938., kada